

ARKADIUSZ CENCORA

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
e-mail: arkadiusz.cencora@bu.uni.wroc.pl

DINI – NIEMIECKA INICJATYWA NA RZECZ INFORMACJI SIECIOWEJ

Arkadiusz Cencora jest absolwentem kulturoznawstwa na Uniwersytecie Wrocławskim. Studiował także historię Europy Środkowo-Wschodniej na Uniwersytecie we Freiburgu Bryzgowijskim. Pracuje w Gabinetcie Śląsko-Łużyckim Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Interesuje się historią dolnośląskiej fotografii. Ważniejsze publikacje: *Kina w powojennym Wrocławiu*. W: *Wrocław będzie miastem kinowym*. red. A. Dębski, M. Zybura. Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy Branta Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008; *Fotografia Karkonoszy do 1945 r.* W: *Wspaniałe krajobrazy. Artyści i kolonie artystyczne w Karkonoszach w XX w.* red. Klaus Bzdziach. Gesellschaft für interregionalen Kulturaustausch e.V., Berlin, Muzeum Okręgowe w Jeleniej Górze, 1999; *Z dziejów fotografii na Śląsku*. W: *Spojrzenie na Śląsk. Śląsk w mistrzowskich fotografiach Karla Franza Klose*. Schlesisches Museum zu Görlitz, 1998.

SŁOWA KLUCZOWE: DINI. Instytucje naukowe. Informacja. Wymiana informacji. Komunikacja naukowa.

ABSTRAKT: Artykuł ma na celu przedstawienie organizacji sieciowej informacji naukowej niemieckich uniwersytetów i placówek badawczych, znanej pod nazwą DINI. Opisuje strukturę sieci, rolę i funkcję poszczególnych jej uczestników. Przedstawiono procedury obowiązujące przy publikacji elektronicznej dokumentów, w tym system ich certyfikacji.

WPROWADZENIE

U źródeł powstania Niemieckiej Inicjatywy na rzecz Informacji Sieciowej DINI (Deutsche Initiative für Netzwerkinformation e. V.) leży przekonanie, że postępujący lawinowo rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych wymaga nowej organizacji struktur informacyjnych uniwersytetów i instytucji naukowych, co z kolei pociąga za sobą konieczność współpracy tychże instytucji w dziedzinie informacji oraz potrzebę określenia jednokrotnych standardów ich działania w tym zakresie. DINI, mająca obecnie status związku zrzeszającego osoby prawne i fizyczne, została powołana w celu udoskonalenia przepływu informacji i komunikacji w ramach instytucji naukowych zarówno szczebla lokalnego, regionalnego, jak i ogólnokrajowego, oraz rozwoju struktur informacyjnych i koordynowania tego procesu (DINI, 2009).

Zarysowanie historii projektu, jego głównych aktorów, celów i zadań poszczególnych partnerów, a także przedmiotu i charakteru ich działań pozwoli

w pełni zrozumieć sposób funkcjonowania tej inicjatywy. Wskaże niewątpliwe źródło jej sukcesu, wynikającego z jasno określonych procedur i zaleceń wypracowywanych wspólnie przez biorące w niej udział instytucje oraz z wewnątrznie spójnego podziału pracy.

HISTORIA DINI

Idea DINI zrodziła się na Konferencji Komisji Roboczej Kierowników Centrów Komputerowych (Arbeitsgemeinschaft der Leiter wissenschaftlicher Rechenzentren – ALwR) i Sekcji 4. (biblioteki naukowe) Zrzeszenia Bibliotek (Sektion IV des Deutschen Bibliotheksverbandes – dbv) jesienią 1991 r. w Tybindze, podczas której dyskutowano o szansach i możliwościach związanych z nowymi mediami, oraz o innowacyjnych formach współpracy między uniwersyteckimi centrami komputerowymi i bibliotekami (DINI-Historie, 2009). Dwa lata później efektem podobnej konferencji w Erlangen stało się memorandum mówiące o konieczności podjęcia inicjatyw, zmierzających do skoordynowania prac lokalnych, krajowych i międzynarodowych sieci informacji. W 1996 r. powstała grupa robocza złożona z przedstawicieli centrów komputerowych i bibliotek szkół wyższych, działająca w porozumieniu z Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG)¹. W 1998 r. na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie (Humboldt-Universität zu Berlin, HU-Berlin) powstało pierwsze biuro DINI. Po zapewnieniu finansowania w 1999 r. przez DFG, wiosną 2000 r. powołano pięć grup roboczych, zajmujących się:

- publikacjami elektronicznymi w szkołach wyższych (Elektronisches Publizieren E-Pub)²,
- technologiami dla wideokonferencji i scenariuszami ich zastosowania (Videokonferenztechnologien und ihre Anwendungsszenarien – VIKTAS)³,
- problemami publicznych stanowisk do pracy z komputerem i siecią, zarządzaniem użytkownikami i zakładaniem kont użytkowników (Öffentliche Computer- und Netz-Arbeitsplätze – ÖCNAP)⁴,
- opisem dokumentów multimedialnych i wyszukiwaniem informacji (Metadaten für Multimedia-Objekte – MMO)⁵,

¹ Niemiecki odpowiednik PAN.

² E-Pub zajmuje się wspomaganiami publikacji elektronicznych poprzez wydawanie zaleceń dla serwisów dokumentów i publikacji oraz organizację szkoleń i innych przedsięwzięć związanych z tym tematem. Od 2003 r. wydaje też, wg ustalonej procedury, certyfikat dla powyższych serwisów, by repozytoria szkół wyższych itp. dysponowały tymi samymi standardami. Służy fachową pomocą, dotyczącą budowy i zarządzania serwisami, zorganizowanymi na bazie otwartych archiwów (OAI), organizuje warsztaty i dni otwarte dla użytkowników. Wspiera tworzenia narodowej sieci certyfikowanych repozytoriów (Open Access Repositories) jako elementu europejskiej sieci informacji naukowej (w ramach projektu EU – DRIVER). Współpracuje z portalem www.open-access.net i przeprowadza pomiary bibliometryczne publikacji naukowych w ścisłej współpracy z LIBER Access Division i Research Library of Los Alamos National Laboratory.

³ VIKTAS ma za zadanie poprzez specjalistów-praktyków wskazywać scenariusze organizacji wideokonferencji, zaleca dobór całego szeregu praktycznych wskazówek technicznych i metodycznych.

⁴ ÖCNAP opracowała zalecenia, dotyczące tworzenia i zarządzania siecią, w której funkcjonują publiczne komputery oraz łącza do pracy w Internecie, instalowane w wielu miejscach dla korzystania z informacji sieciowej na własnych komputerach przenośnych użytkowników (przyłącza radiowe lub stałe). Grupa robocza ÖCNAP współpracowała ściśle z ZKI-Arbeitskreis Verzeichnisdienste (stowarzyszeniem centrów komputerowych) w zakresie zakładania kont użytkowników i zarządzania nimi.

⁵ MMO nadzorowała projekty i inicjatywy związane z opisem i tworzeniem metadanych wirtualnego nauczania i dla obiektów multimedialnych w szkołach wyższych. Opierając się na doświadczeniach Niemieckiego Serwera dla Edukacji (Deutscher Bildungsserver), ELAN Projekt, oraz stosując rozwiązania międzynarodowych inicjatyw standaryzacji LOM/IEEE, DC Education itp., wypracowała zalecenia dla opisu lekcji wirtualnych i multimedialnych dla nauczycieli. Tworzyła ogólnokrajowy spis tego rodzaju środków dydaktycznych dla poszczególnych kategorii odbiorców.

– multimediami w procesie nauczania i kształcenia się,
 – propagowaniem tworzenia archiwów danych na bazie oprogramowania Open Source i upowszechnianiem idei otwartych archiwów (Open Archives Initiative – OAI)⁶.

Ostatnie trzy (MMO, OAI, multimedia) oraz grupy robocze: Infrastruktura E-Learningu (E-Learning Infrastruktur – E-Linfra)⁷, Zarządzanie Informacją w Szkołach Wyższych (Informationsmanagement an Hochschulen – InfoMan)⁸ i Portale dla Badań Naukowych i Nauczania (Portale für Forschung und Lehre – Webportale)⁹ zakończyły już swą działalność lub zintegrowały się z innymi. Kolejne zespoły robocze powołuje się w miarę krystalizacji nowych potrzeb. Obecnie poza E-Pub, VIKTAS i ÖCNAP funkcjonują:

– E-Framework, grupa ta wypracowuje standardy zarządzania informacją dla nauki, studiów i centrów badawczych, koncentrując się z jednej strony na zarządzaniu lokalną infrastrukturą (wykorzystanie odpowiednich narzędzi zarządzania procesami, modelowanie tych procesów), z drugiej zaś na integrowaniu i włączaniu do badań i nauczania wirtualnych narzędzi ponadlokalnych z zakresu e-science i e-learningu. Dotyczy to także testowania, które z własnych usług i służb mają być utrzymane, a które można zapewnić zdalnie lub z zewnątrz;

– E-kompetecje (E-Kompetenzen) przygotowuje na każde zebranie Komisji Głównej raport na temat sposobów podwyższanie kompetencji medialnej wspieranych przez DINI;

– Międzynarodowa Standaryzacja w Cyfrowym Pozyskiwaniu Informacji (Internationale Standardisierung in der digitalen Informationsbeschaffung – Standards) odpowiada za intensyfikację wymiany informacji między organizacjami i osobami, działającymi w dziedzinie innowacyjnej informacji naukowej. Wymiana ta ma przyczynić się do zwiększenia transparentności, poprawy jakości i współpracy w tej dziedzinie. Grupa nie opracowuje własnych zaleceń, jej celem jest optymalizacja standaryzacji;

– Prawo Autorskie (Urheberrecht – Urhg); Zgodnie z § 2 Statutu DINI ma „optymalnie upubliczniać informacje naukowe”. Te winny być upowszechniane na zasadzie swobodnego dostępu i na uczciwych warunkach. Grupa Urhg zajmuje się nowelizacją „prawa autorskiego dla społeczeństwa informacyjnego” tak, by nauce i edukacji zapewnić prawo do wolnej informacji. Przyczyniła się ona do powstania Sojuszu Prawo Autorskie dla Edukacji i Nauki (Aktionsbündnis „Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft”), w którym aktywnie działa na rzecz informowania społeczeństwa nt. potrzeb i konsekwencji rozwiązań prawnych oraz kontrolowania, czy w aktualnie obo-

⁶ Inicjatywa OAI, wspierająca budowę otwartych archiwów, została połączona niedawno z grupą roboczą E-Pub.

⁷ E-Linfra przygotowywała zalecenia nt. technicznych i organizacyjnych warunków dla efektywnego wprowadzania i wykorzystywania e-learningu. Po sporządzeniu tych zaleceń zakończyła działalność.

⁸ Biblioteki, centra komputerowe i multimedialne to podmioty, wspierane przez DFG w istniejącym od 2002 r. programie „Efektywne centra informacji dla nauki”. InfoMan jako agenda DINI wspiera dyskusję nt. „zintegrowanego zarządzania informacją” i „cyfrowych centrów danych i tekstów”. W poszczególnych szkołach proces integracji przebiega według różnych modeli (np. w Berlinie to. łączenie centrów komputerowych z biblioteką). Do zadań tej grupy należy publikowanie doświadczeń fachowców i szerokie ich dyskutowanie wśród praktyków na corocznych warsztatach DINI.

⁹ Grupa Webportale opracowuje zalecenia, kryteria i standardy dla implementacji i rozwoju odpowiednich portali dla szkół wyższych. Ze względu na konieczność integracji różnych funkcji zarządzania z portalem (np. softwarem systemu informatycznego szkoły wyższej), wypracowuje standardy interfejsów i wpływa u ich producentów na rozwijanie pożądaných rozwiązań.

wiązujących przepisach prawnych znalazły się odpowiednie zapisy. Deklaracje współpracy z nią można przesyłać, korzystając z formularza umieszczonego na stronie WWW. Tu też znajdują się linki dla osób, szukających pomocy w zakresie prawa autorskiego.

DINI prowadzi obecnie trzy projekty: Sieć Open Access (OA-Netzwerk), Statystyka Open Access (OA Statistik) i Distributed Open Access Reference Citation Service (DOARC).

W 2002 r. zarejestrowano w Getyndze związek – „Deutsche Initiative für Netzwerkinformation e.V.”, którego założycielami są:

– Grupa Robocza Centrów Multimedialnych w Szkołach Wyższych (AMH – Arbeitsgemeinschaft der Medienzentren an den Hochschulen e.V.)¹⁰,

– Niemieckie Zrzeszenie Bibliotek Sekcja 4: Naukowe Biblioteki Uniwersalne (dbv – Deutscher Bibliotheksverband Sektion 4: Wissenschaftliche Universal-Bibliotheken),

– Centra Komunikacji i Przetwarzania Informacji w Nauczaniu i Badaniach (ZKI – Zentren für Kommunikation und Informationsverarbeitung in Lehre und Forschung e.V.).

Celem związku jest:

– upowszechnianie i zalecanie wykorzystywania wzorcowych rozwiązań, – opracowywanie, stosowanie i wspieranie dalszego rozwoju standardów oraz zalecanie ich wykorzystywania,

– rejestracja centrów kompetencyjnych i upowszechnianie informacji z wykorzystaniem nowoczesnych instrumentów sieciowych,

– wymiana doświadczeń m.in. poprzez organizację konferencji, warsztatów i prowadzenie konsultacji ekspertów,

– popularyzacja istniejących i tworzenie nowych programów finansowania.

ORGANIZACJA DINI

Na strukturę DINI składają się: 3-osobowe Prezydium, 8-osobowa Rada Wykonawcza, Komisja Sterująca, składająca się z 24 osób, oraz 15-osobowa Rada Konsultacyjna. Ich członkami są naukowcy ze szkół wyższych, instytutów badawczych i towarzystw naukowych, pracownicy bibliotek, naukowych

¹⁰ W 1996 r. konferencja rektorów szkół wyższych (HRK) opublikowała zalecenia, dotyczące wykorzystania nowych mediów w szkolnictwie i nauce, na podstawie których biblioteki, centra komputerowe i multimedialne mają stać się w przyszłości centrami kompetencyjnymi, dysponującymi zespołami odpowiednich ekspertów i wypełniającymi następujące zadania: produkcja mediów (od drukowanych przez materiały audiowizualne, po CD-ROM-y i materiały sieciowe, symulacje i platformy edukacyjne oraz animacje 3-D), szkolenie w zakresie kompetencji medialnej studentów i naukowców (fachowe doradztwo przy produkcji i wykorzystaniu w procesie dydaktycznym i kształcenie doradców/tutorów), badanie efektywności dydaktyki medialnej, tj. oddziaływania i optymalnego dostosowania multimedialnych środków dydaktycznych do potrzeb odbiorców), dokumentacja multimedialna (tworzenie i opis zbiorów audiowizualnych w mediotekach – zadania biblioteczne), zapewnienie obsługi technicznej (doradztwo techniczne przy zakupie i urządzeniu sal do prezentacji multimedialnych oraz opracowywanie koncepcji ich wykorzystania, konserwacja i naprawa sprzętu oraz obsługa kongresów i konferencji). Wymaga to zatrudnienia odpowiednich specjalistów: realizatorów, pedagogów, inżynierów, informatyków, techników i projektantów, którzy ze względu na interdyscyplinarność zadań gotowi będą do stałego kształcenia się, a także stałego unowocześniania sprzętu. W związku z tym, że biblioteki i centra komputerowo-medialne mają realizować wspólnie powyższe zadania, pożądane jest realizowanie ich poprzez wspólne projekty i ściślejsze współdziałanie oraz usieciowienie kontaktów dla wykorzystania wspólnego potencjału bez dublowania usług i zadań (Medienzentren..., bd).

centrów medialnych i przedstawiciele ministerstwa nauki (DINI-Gremien, 2009).

Do celów i zadań statutowych DINI należy wspieranie badań naukowych i procesów kształcenia poprzez inicjatywy polegające na:

- tworzeniu źródeł informacji, sprawdzaniu ich trwałości i dostępności w środowisku sieciowym,
- zwiększaniu efektywności systemów informacyjnych i komunikacyjnych w publicznych instytucjach badawczych i ośrodkach nauczania,
- rozwijaniu i tworzeniu oprogramowania i produktów multimedialnych służących procesom nauczania i kształcenia się oraz sieciowemu ich udostępnianiu,
- przyczynianiu się do rozwijania kompetencji medialnej,
- optymalnym udostępnianiu informacji naukowych.

DINI pomaga tworzyć serwisy dokumentacji i publikacji w szkołach wyższych, które dają możliwość archiwizowania powstających w danej szkole publikacji naukowych oraz zapewniają ich dostępność na całym świecie. Ponadto rolą instytucji świadczących powyższe usługi (biblioteki i centra komputerowe) jest upowszechnianie idei publikowania elektronicznego jako narzędzia pracy naukowej. Dokumenty tego typu tworzą nową jakość w wymianie informacji naukowej. Sieci lokalnych serwerów publikacji elektronicznych uzupełniają publikacje tradycyjne, stają się narzędziem regulującym dotychczasowe praktyki monopolistyczne wiodących wydawnictw naukowych, które – zwłaszcza w naukach medycznych i technicznych – poprzez wprowadzanie horrendalnych opłat za korzystanie z ich publikacji ograniczają swobodny obieg informacji. Podkreśla się, że rozwój narzędzi, służących nowej komunikacji naukowej, ma odpowiadać międzynarodowym standardom, tylko tak bowiem można zapewnić dostęp do publikacji, a tym samym pełną prezentację osiągnięć naukowych każdej ze szkół wyższych. Serwisy dokumentacji i publikacji opierają się na zasadach Open Access, a w głównym założeniu mają się stać repozytoriami poszczególnych instytucji naukowych. W praktyce oznacza to wspieranie pracowników nauki, których publikacje mogą być dostępne jako tzw. pre- lub postprinty elektroniczne. Niekomercyjny sposób publikowania może zapewnić publiczny dostęp także do prac naukowych, skierowanych dotąd do zamkniętego kręgu odbiorców (np. prace doktorskie). DINI wspiera wszelkie działania usprawniające obieg informacji naukowej. Dla utrzymania właściwej jakości prezentowanych usług DINI nadaje instytucjom certyfikaty zgodności międzynarodowymi standardami. Warto jeszcze zauważyć, że istotnym czynnikiem sukcesu procesu budowy serwerów dokumentów i publikacji na uczelniach w Niemczech było:

- ujednoczenie standardów wpisywania metadanych,
- udostępnienie dokumentów na lokalnych serwerach przez biblioteki i centra komputerowe,
- ustalony sposób przepływu informacji (*workflow*) do Niemieckiej Biblioteki Narodowej, co ma znaczenie dla długotrwałego archiwizowania informacji.

Tworzenie lokalnych serwerów elektronicznych publikacji naukowych zalecają rady naukowe uczelni i Konferencja Rektorów Uczelni Wyższych (HRK), wspierają je także: DFG, Ministerstwo Badań i Technologii oraz ogólnokrajowe organizacje naukowe, m.in. Towarzystwo Maxa Plancka (Max-Planck-Gesellschaft), na arenie międzynarodowej zaś np. organizacja

SPARC International. MIT – Massachusetts Institute of Technology oraz inne uczelnie w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech oferują właściwe do tego celu darmowe oprogramowanie. Jednak, by działania w tym zakresie były efektywne, nieodzowna jest standaryzacja. Tę właśnie zapewnia DINI, nadzorując budowę serwerów dokumentów i publikacji w szkołach wyższych.

Przykładowy serwer dokumentów HU-Berlin (<http://edoc.hu-berlin.de/>) zapewnia z głównej strony WWW bezpośredni dostęp do:

1. Naukowych prac kwalifikacyjnych (doktorskich, habilitacyjnych, wybranych prac magisterskich i dyplomowych) w układzie dziedzinowym i autorskim, wg klasyfikacji dziesiętnej (DDC) i regionalnego katalogu (np. RVK);

2. Serii publikacji i prac zbiorowych:

- publicznych wykładów (uszeregowanych i wyszukiwanych wg nazwisk wykładowców, dziedzinowo, wg instytutów i numerów serii wydawniczych),
- publikacji DINI,
- materiałów nt. projektu nestor (długotrwałe archiwizowanie elektroniczne),

- serii wydawniczych i zbiorów publikacji (uszeregowanych i dających się wyszukiwać wg serii, instytutu, w którym powstały i nazwiska autora artykułu)¹¹.

3. Repozytoriów dokumentów Open Acces (pre- i postprintów artykułów osób i organizacji związanych z HU);

4. Publikacji z sympozjów i konferencji (układ wg konferencji i autorów artykułów);

5. Czasopism elektronicznych (w tym liczących się fachowych czasopism, które przeszły na formę publikacji elektronicznej, mając możliwość zachowania własnego layoutu np. „Kunsttexte”);

6. Zdigitalizowanych historycznych zasobów biblioteki HU:

- monografii (układ wg autorów/instytucji sprawczych i tytułów) i periodyków (układ alfabetyczny),

- wybranych zasobów Muzeum Przyrodniczego (np. wyróżniających się unikalnymi rysunkami roślin),

- wybranych historycznych prac doktorskich (układ alfabetyczny wg autorów).

7. Prezentacji kompletnej listy wszystkich publikacji i zbiorów.

Obok linków do publikacji prezentowana jest informacja nt. zasad działania serwisu publikacji elektronicznych oraz aktualne informacje dotyczące samego serwisu i partnerów.

Stworzona już sieć takich serwerów dokumentów i publikacji elektronicznych obejmuje ok. 140 repozytoriów w samych Niemczech, z czego 17 opatrzonych jest certyfikatem 2004 (warunki z 2004 r.), zaś 4 – certyfikatem 2007. Wykaz wszystkich repozytoriów znajduje się na stronie DINI: <http://www.dini.de/wiss-publizieren/repository>. Układ graficzny interfejsu w przejrzysty sposób ukazuje rodzaj certyfikatu DINI. Certyfikowanie jest odpłatne,

¹¹ Przykładowa publikacja w serii pod adresem <http://edoc.hu-berlin.de/docviews/abstract.php?lang=ger&id=25549> zwraca uwagę możliwość bezpośredniego tagowania tekstu, jego wydruku na zasadzie print-on-demand bezpośrednio u użytkownika i możliwość automatycznego zapisu metadanych w spisie literatury w formacie Bibtex (program służący do wspomaganiania tworzenia spisów literatury, korzystający z bibliograficznej bazy danych zawartej w plikach typu bib. Pozwala to na automatyczny wybór cytowanych pozycji oraz jego zautomatyzowaną modyfikację wg różnych stylów cytowań).

lecz są to opłaty symboliczne, z zastosowaniem zniżki przy odnawianiu certyfikatu (wg cennika z 2004 r. organizacje non profit: członkowie DINI ponoszą koszty 50 euro, spoza DINI – 100, natomiast organizacje komercyjne: 150 członkowie DINI, 250 – nieczłonkowie)¹².

Każdy lokalny serwer dokumentów (repozytorium instytucjonalne) winien zapewniać zapis, zarządzanie, udostępnianie, archiwizację, wyszukiwanie i dostęp do dokumentów elektronicznych danej instytucji. Dla certyfikacji tych zadań przyjęto kryteria minimalne i zalecane (z czasem dostosowywane są do aktualnych warunków – jak dotąd certyfikat 2004 i 2007).

CERTYFIKAT DINI DLA SERWISU DOKUMENTÓW I PUBLIKACJI

Obowiązujące obecnie kryteria Certyfikatu DINI dla Serwisu Dokumentów i Publikacji (DINI-Zertifikat..., 2007) dotyczą: widoczności serwisu; zasad jego funkcjonowania; obsługi autorów; aspektów prawne związanych z publikowaniem; bezpieczeństwa, autentyczności, integralności; akcesji do dokumentów; statystyki odwiedzin serwisu; dostępności materiałów w długim okresie czasu.

WIDOCZNOŚĆ SERWISU

Certyfikat wskazuje instytucji, dla której został stworzony dany serwis, elementy, jakie mają zapewnić mu jego widoczność oraz możliwość integracji z innymi serwisami, np. dzięki odpowiednim metadansom. Wymagania minimalne dotyczą dostępu przez Internet i tego, by główna strona usługi miała referencje na stronie głównej instytucji.

Zaleca się rejestrację serwisu w Directory of Open Acces Repositories lub Registry of Open Acces Repositories oraz jego rejestrację jako *data-provider* w Open Archive Initiative.

ZASADY FUNKCJONOWANIA (POLICY)

W tym przypadku wymagania minimalne odnoszą się do dostawcy serwisu, zobowiązanego do podania do wiadomości publicznej zasad publikowania i funkcjonowania serwisu, przy czym dotyczy to także praw i obowiązków obejmujących zarówno administratora, jak i autorów serwisu.

Zwraca się uwagę na jasne sformułowanie pojęcia „Open Access”, o ile serwis ma spełniać wymogi polityki Open Access prowadzonej przez daną instytucję. Uwzględnia się m.in. zasady postępowania dla autorów. Rozwiązanie, do którego należy dążyć to „autoarchiwizacja” materiałów opublikowanych gdzie indziej (OA „zielony”) i/lub publikacja elektroniczna (OA „złoty”). Zalecenia te można rozszerzyć na inne formy publikacji, np. artykuły prasowe.

W zależności od zasad postępowania i form publikacji mamy zatem do czynienia z szerokim spektrum upowszechniania materiałów od prostego re-

¹² Więcej zob. DINI-Zertifikat..., 2003, s. 9.

pozytorium do skomplikowanych procedur wersjonowania i potwierdzania autentyczności dokumentu, jak też zautomatyzowanego licencjonowania w przypadku pierwszej publikacji. Serwis Uniwersytetu Humboldtów zawiera adresy publikacji elektronicznych widoczne dla katalogów bibliotek narodowych i międzynarodowych. Ponadto są one wyszukiwane przez wyszukiwarki i inne instrumenty dokumentujące. Serwer dokumentów i publikacji poprzez sygnatury cyfrowe i stemple czasowe chroni je przed fałszowaniem oraz zapewnia długotrwałą archiwizację dokumentów elektronicznych. Jego funkcjonowanie oraz rozwój zabezpieczają międzynarodowe i krajowe projekty: The Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD), Open Archives Initiative (OAI).

Na zlecenie UH-Berlin serwis dokumentów i publikacji zapisuje, kataloguje i archiwizuje wszystkie publikacje naukowe pracowników tej instytucji. Dotyczy to zarówno publikacji elektronicznych, jak i elektronicznych wersji publikacji tradycyjnych. Do serwisu włącza się także pozycje, znajdujące się w zbiorach biblioteki lub innych instytucji uniwersytetu, które ze względu na ich unikalność lub zwiększone zapotrzebowanie na zapoznanie się z ich treścią, z powodów konserwatorskich lub dla uniezależnienia udostępniania od miejsca przechowywania, są przenoszone do zasobów elektronicznych. Przyjęte zasady pozwalają przestrzegać prawa autorskiego, a opublikowanie dzieła na serwerze uniemożliwia jego opublikowania także w czasopiśmie fachowych lub w monografiach. Zgodnie z zaleceniem Rady Naukowej Uniwersytetu wszyscy naukowcy HU-Berlin przy podpisywaniu umów z wydawnictwami zapewniają sobie prawo zamieszczenia materiałów, choć niekiedy po upływie jakiegoś czasu, na serwerze dokumentów.

Dokument elektroniczny musi jednak spełniać pewne warunki: musi być przeznaczony do publicznego uupowszechnienia, nie może być dokumentem dynamicznym (tzn. każde jego uaktualnienie zostanie zapisane jako jego nowa wersja), musi zostać zredagowany zgodnie z parametrami określonymi przez bibliotekę i centrum komputerowe HU-Berlin. Zazwyczaj są to dokumenty tekstowe i graficzne, ale mogą to być też dokumenty multimedialne. Powyższe wymogi spełniają:

- publikacje i serie wydawnicze HU-Berlin, także publiczne wykłady na tej uczelni;
- publikacje i serie wydawnicze wydawane przez jednostki organizacyjne i pracowników HU-Berlin, takie jak: monografie, materiały konferencyjne, sprawozdania badawcze, czasopisma;
- dokumenty, których publikacja jest wymogiem egzaminu na stopień naukowy (prace doktorskie i habilitacje);
- publikacje i serie instytucji i osób stowarzyszonych z HU-Berlin;
- dokumenty studentów uczelni, takie jak: prace dyplomowe, magisterskie, prace seminaryjne, jeśli ich publikacja jest zalecana przez nauczyciela.

Przy wykorzystaniu formatu SGML/XML publikacje otrzymują 50-letnią gwarancję przechowywania. Publikacja dla jednostek organizacyjnych, pracowników HU oraz stowarzyszonych z HU osób i instytucji jest bezpłatna. Dodatkowe przygotowanie i ewentualna konwersja do pożądanego formatu zostaje wykonywana na życzenie autora przez pracowników biblioteki uniwersyteckiej lub z ich pomocą, zgodnie z ustalonym cennikiem. Serwis dokumentów i publikacji elektronicznych HU-Berlin dostępny jest pod adresem: <http://edoc.hu-berlin.de/>.

OBSŁUGA AUTORÓW

Wymagania minimalne dotyczą: umieszczenia w widoczny sposób kontaktu z administratorem serwisu (adres e-mail, telefon, adres kontaktowy i osobiste doradztwo), informacji o prawnym i technicznym wsparciu procesu publikacji oraz umieszczenia linku do listy SHERPA/RoMEO. Jeśli instytucja za pomocą serwera realizuje swoją politykę Open Access, dodatkowo należy przygotować formularze dla autorów (wersja online), chętnych do przesłania swoich pre- i postprintów.

Zalecane jest: organizowanie kursów elektronicznego publikowania (przynajmniej raz w semestrze), oferowanie pomocy w redagowaniu tekstów w pożądanym formacie, tworzenie centrów pomocy, udostępnianie arkuszy stylów i dokumentów wzorcowych, oferowanie tekstów pomocowych (np. do tworzenia dokumentów w formacie PDF), przygotowywanie wytycznych dotyczących wykorzystania dokumentów i cytowania, udostępnianie informacji na temat praw autorskich, udostępnianie anglojęzycznych interfejsów i opisów.

Długotrwałe archiwizowanie dokumentów wymaga specjalnych formatów, pozwalających na ich jednolity zapis i późniejszą obróbkę (zaopatrzenie w metadane, sygnowanie itp.). Odpowiednia oferta kursów redagowania tekstów według danego formatu pozwala podtrzymać atrakcyjność publikowania w repozytorium. Na HU-Berlin jest to format LaTeX. Prace doktorskie i inne dokumenty należy dostarczać już sformatowane lub też należy zlecić ich formatowanie utworzonej w ramach biblioteki firmie (spółka uniwersytetu), której pracownicy (bibliotekarze) za opłatą czynią to za autora.

ASPEKTY PRAWNE

Przy przekazaniu dokumentów do publikacji istotną rolę odgrywa fakt, czy jest to pierwsza publikacja dzieła (prawa pozostają przy autorze), czy też publikacja kolejna, w przypadku której zachowane pozostały prawa do tzw. kopii autorskich (prawa autorskie należą do osób trzecich, wiele wydawnictw umożliwia jednak autorom umieszczenie kopii na własnych stronach lub na serwerach instytucji).

Pierwsza publikacja oznacza, że prawa wyłączności nie zostały przekazane osobom trzecim. Należy zatem zawrzeć z autorem umowę, w której zezwala się użytkownikom serwisu na wolne rozpowszechnianie dokumentu na określonych warunkach (prawo do jego zapisu elektronicznego zwłaszcza w bankach danych, prawo do udostępniania publicznego na indywidualne zapotrzebowanie, prawo do odtworzenia na ekranie monitora i do wydruku u użytkownika, tzw. użytkowanie online, także we fragmentach). Ten sposób postępowania wydaje się dobrym rozwiązaniem, jeśli planowane jest późniejsze opublikowanie danego dzieła np. w czasopiśmie fachowym, autor musi być jednak pewien, że wydawnictwo, do którego chce zgłosić swoje dzieło, akceptuje publikację prac wcześniej udostępnionych elektronicznie w formie preprintu.

Korzystanie z prawa do kopii autorskich ma miejsce w sytuacji, kiedy na mocy umowy zawartej z pewnym wydawnictwem nastąpiło przekazanie przynajmniej części praw autorskich osobom trzecim¹³. Należy tu wyróżnić następujące przypadki:

¹³ Jeśli z wydawnictwem nie zostały ustalone szczególne warunki, po roku prawa do artykułów w pracach zbiorowych i czasopiśmie wracają do autora i tym samym możliwe jest archiwizowanie kopii autorskiej.

– ustalenie sposobu licencjonowania dzieła przez autora na podstawie odpowiedniej umowy (np. Creative Commons, DPPL – Digital Peer Publishing Licence), na mocy której autor daje użytkownikom możliwość swobodnego rozpowszechniania materiałów drogą elektroniczną;

– umowa autorska zawiera prawa do sporządzania cyfrowych kopii autorskich;

– sporządzanie cyfrowych kopii autorskich reguluje aneks do umowy (tzw. Addendum) i konwencja z wydawnictwem.

Warunki te winny być dostosowywane do każdego dzieła z osobna. Przy pierwszej publikacji zaleca się licencjonowanie dzieła przez autora na zasadach, zgodnie z którymi autor daje użytkownikom możliwość jego elektronicznego rozpowszechniania. Autorom proponuje się przyjęcie ustalonych treści licencji, implementowanych już podczas procesu zapisywania dokumentu (np. poprzez moduł licencyjny w OPUS 3.0). Oprócz licencji dla użytkownika autor na podstawie umowy autorskiej może udzielić dalszych praw (np. prawa powielania i rozpowszechniania) osobom trzecim (np. wydawnictwom). Trzeba jednak zwrócić uwagę, by nie były one sprzeczne z postanowieniami uprzednio wybranej licencji oraz pamiętać o zapisaniu praw do metadanych. Należy zadbać o wskazanie podmiotu zobligowanego w razie konieczności do wypłacenia odszkodowania i/lub podlegającego procedurom karnym. Kwestie te powinna regulować umowa pomiędzy autorem/wydawcą i zarządzającym serwisem.

Ze względu na ochronę oryginalnej publikacji propagowanie tzw. zielonej drogi, tj. archiwizowanie dokumentów opublikowanych gdzie indziej niesie ze sobą konsekwencje zarówno dla autora, jak dla serwisu dokumentów. W tym przypadku ważne jest ustalenie, jakiego rodzaju licencji udzielało dotąd dane wydawnictwo i sprawdzenie, czy znajduje się ona na liście SHERPA/RoMEO¹⁴. Serwis powinien zawierać informację, że obsługa autorów nie obejmuje doradztwa prawnego. Zaleca się współpracę z działem prawnym instytucji, grupą roboczą DINI odpowiedzialną za prawo autorskie lub sojuszem „Prawo Autorskie dla Edukacji i Nauki” (Aktionsbündnis „Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft” – UrhG). Niezależnie od tego, czy publikacja jest publikacją pierwszą czy też kopią autorską, w serwisie należy wyraźnie określić prawa i obowiązki zarówno autora/wydawnictwa, jak i serwisu oraz jego użytkowników. Autorzy winni udzielić niewyłącznego prawa użytkownika zapisu elektronicznego, zwłaszcza jeśli chodzi o banki danych, i publicznego ich udostępniania na indywidualne życzenie; prawa do odtworzenia na ekranie i wydruku u użytkownika (online), także we fragmentach; prawa do zgłoszenia i przekazania danych do długotrwałej archiwizacji oraz do konwertowania ich w celach archiwalnych przy zachowaniu ich integralności. Dotyczy to także metadanych (np. abstraktów) dostarczonych przez autora. Serwis winien zapewnić autorowi/wydawcy: prawo do udostępniania dzieła na osobistych serwerach i serwerach instytucji, także we fragmentach, oraz prawo do tego, by opublikowane treści licencjonować według określonego modelu licencji, i tym samym regulować stosunki między nimi a użytkownikiem.

¹⁴ Lista SHERPA/Romeo zawiera szczegółowe informacje dotyczące publikowania na zasadach wolnych licencji i w otwartych repozytoriach. Więcej na ten temat np. SHERPA, 2006. Zob. też Szczepańska, 2007 [red.].

Prawa osób trzecich dotyczą tego, że:

- autorzy/wydawcy składają oświadczenie, że dzieło lub jego części (np. ilustracje) nie naruszają praw osób trzecich. W przypadku kopii autorskich jest to zwykle uregulowane umową;
- w przypadkach wątpliwych autorzy/wydawcy winni bezzwłocznie informować administratora serwisu o istniejących przeszkodach prawnych;
- sprawa odpowiedzialności i odszkodowania powinna być uregulowana umową.

W przypadku publikacji tradycyjnych szkoły wyższe lub ich wydawnictwa powinny sprawdzić, czy konieczna jest osobna zgoda autora/wydawnictwa do ich upowszechniania i w razie potrzeby zadbać o przeniesienie praw. Autorzy/wydawcy winni zobowiązać się do wstrzymania się na ustalony czas od innego sposobu powielania lub rozpowszechniania materiałów oraz ich przekazywania i odtwarzania, ewentualnie wypełnić obowiązek wstrzymania się od zgłoszenia tekstu we Wspólnocie Ochrony Praw Autorów Słowa (Verwertungsgemeinschaft WORT) i uregulowania zasad dotyczących całościowego lub częściowego jego udostępniania w procedurze *print-on-demand*. Jeśli chodzi o pełnoprawną publikację (posiadającą ISBN i sprzedawaną w księgarniach), między autorem/wydawnictwem a szkołą wyższą/jej wydawnictwem winna zostać zawarta umowa, w której jednoznacznie zostaną określone prawa użytkownika i uprawnienia do realizacji praw autorskich.

BEZPIECZEŃSTWO, AUTENTYCZNOŚĆ I INTEGRALNOŚĆ

Kryteria bezpieczeństwa, autentyczności i integralności odnoszą się do zabezpieczeń serwera i dokumentów. W pierwszym przypadku wymagania minimalne oznaczają: zabezpieczenie dostępu do systemu i przygotowanie dokumentacji określającej wszystkie jego parametry techniczne; ustalenie dostępu do serwera oraz zapewnienie jego obsługi; zastosowanie technologii umożliwiającej odtworzenie oprogramowania, metadanych i dokumentów; pewną instalację systemu i komponentów oprogramowania; regularną konserwację systemu; akcesję dokumentów uregulowaną i udokumentowaną pod względem technicznym.

Zaleca się: zabezpieczenie danych SSL zgodnie z określonym certyfikatem kodowanej komunikacji; podział dokumentacji na wewnętrzną i taką, która może zostać upubliczniona; autonomiczny nadzór z funkcją alarmową w przypadku wyłączenia serwera lub jego pojedynczych komponentów; zapewnienie procedur kontroli uszkodzeń.

Każdy opublikowany w serwisie dokument (a także każda jego zmieniona wersja) powinien mieć nadany osobny identyfikator PI (Persistent Identifiers), np. urn:nbn lub DOI; dane powinny być zapisywane także w formacie dostarczonym przez autora; standardy te powinny być przedstawione w zasadach użytkownika serwisu.

Zaleca się: wykorzystanie procedur, sprawdzających niezmienność dokumentów (wartość hash¹⁵) oraz zaawansowanych sygnatur elektronicznych; tworzenie formatów archiwizowania z uwzględnieniem eksportu dokumentów do systemów długotrwałego ich archiwizowania; odtwarzanie dokumentów

¹⁵ Hash to ciąg znaków, na podstawie którego są przeliczane dane pliku, jest on unikalny dla każdego pliku. Znaki te są kombinowane z datą, co pozwala na ich weryfikację.

w powszechnie wykorzystywanym formacie. Jeśli to niemożliwe, stworzenie szansy wykorzystania oprogramowania do wizualizacji lub poprzez link internetowy.

AKCESJA

Kryterium akcesji dotyczy opracowania rzeczowego dokumentu i eksportu metadanych. Zasady tego opracowania winny być podane do publicznej wiadomości i tym samym znane autorom. Zazwyczaj dokumenty są opracowywane za pomocą swobodnych słów kluczowych lub symbole Klasyfikacji Dziesiętnej Deweya, co umożliwia ich wykorzystanie przez Niemiecką Bibliografię Narodową.

Zaleca się: zastosowanie przynajmniej jeszcze jednego unormowanego systemu opisu przedmiotowego lub klasyfikacyjnego (ogólnego lub dziedzinowego, np. haseł przedmiotowych niemieckiego Schlagwortnormdatei albo Library of Congress Subject Headings, czy też Computing Classification System (CCS), Mathematical Subject Classification (MSC), Physics and Astronomy Classification Scheme (PACS) itp.); dodanie angielskojęzycznych haseł oraz abstraktów w językach niemieckim i angielskim. Dostęp do metadanych jest swobodny, są one ustrukturywane według Dublin Core Simple (ISO 15836:2003). Ponadto należy: ustrukturyzować metadane według Dublin Core Qualified lub ONIX; umożliwić udostępnienie danych technicznych lub archiwalnych włącznie z danymi *print-on-demand* (np. PREMIS, LMER); umożliwić import i eksport metadanych z i do bibliograficznych banków danych (np. OPAC); stworzyć listę linków do indeksowania przez roboty wyszukiwarek (np. Google, Fast, Scirus itp.).

Interfejs ma być przyjazny dla użytkowników i wspierany przez protokoły OAI-PMH 2.0. Zaleca się: użytkowanie protokołu OAI do wymiany kompleksowych schematów metadanych; interfejs sieciowy (np. SOAP) lub interfejs Z39.50 lub/i SRU.

STATYSTYKA ODWIEDZIN

Wymaga się, aby dla każdego serwera była prowadzona osobna statystyka logowań (*Webserver-Logs*). Informacje o logowaniu (tzw. *logi*) muszą mieć charakter anonimowy. Do statystyki powinna być dołączona dokumentacja opisująca, kryteria według których została sporządzona, przy czym powinna ona obrazować wywołania dokumentów na jednym serwerze.

Zaleca się: wyłączenie ze statystyki wywołań dokumentów przez zautomatyzowane roboty; jednolite przygotowanie statystyki logowań zgodnej Counter Code of Practice; przyporządkowanie każdemu dokumentowi jego statystyki wyświetleń jako dynamicznych metadanych widocznych także dla użytkownika.

DOSTĘPNOŚĆ W DŁUGIM CZASIE

Na minimalne wymagania, dotyczące zapewnienia dostępności dokumentów publikowanych w serwisie w długim czasie, składają się: zapewnie-

nie trwałego połączenia metadanych z dokumentami (np. poprzez PI), zdefiniowanie minimalnego czasu dostępności dokumentu nie krótszego niż 5 lat i ujętego w zasadach użytkowania; w przypadku tworzenia kopii archiwalnych plików załadowanych przez autora, powinny być one wolne od zabezpieczeń Digital Rights Management (DRM), które uniemożliwiają stosowanie procedur długotrwałego przechowywania (emulacji, migracji, etc.).

Zaleca się: zapewnienie dostępności w długim okresie czasu, w razie potrzeby przez nawiązanie współpracy z instytucją archiwizującą; używanie otwartych formatów danych, wykorzystywanych w archiwizowaniu długoterminowym (PDF/A, ODF, TXT, HTML, TEX) i wolnych od zabezpieczeń DRM; tworzenie technicznych metadanych długotrwałego archiwizowania (np. za pomocą narzędzi JHOVE); jednoznaczne identyfikowanie formatów danych w metadanych z linkiem do publicznie dostępnych rejestrów formatów plików; prowadzenie ustalonej polityki usuwania dokumentów; zapewnienie możliwości eksportu i importu pakietów danych, które obok właściwych dokumentów zawierają związane z nimi metadane bibliograficzne i techniczne do długotrwałego archiwizowania, np. stosując Universal Object Format.

PODSUMOWANIE

Inicjatywa DINI dowodzi, że stworzenie efektywnej sieci informacji i komunikacji naukowej wymaga współpracy wielu partnerów, jasno określonych procedur działania i wizji rozwoju. W naszym kraju Polska Sieć Rozproszonych Bibliotek Cyfrowych to chyba jedyny projekt w dziedzinie digitalizacji realizowany na podobnych zasadach, a być może nawet pod pewnymi względami bardziej zaawansowany niż niemiecka inicjatywa. Jeśli chodzi o standaryzację, międzynarodowy zasięg kontaktów i pomoc ze strony centralnych instytucji nauki, także uczelni (choć można by sobie wyobrazić także i odwrotną drogę udzielania wsparcia) – warto przyrzeć się rozwiązaniom zza zachodniej granicy i przenieść je na polski grunt, wykorzystując przeznaczone na ten cel środki europejskie.

BIBLIOGRAFIA

- DINI (2009). DINI. Deutsch Initiative für Netzwerkinformation [online]; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dini.de/>>.
- DINI-Gremien (2009). DINI. Deutsche Initiative für Netzwerkinformation. Über DINI. Gremien [online]; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dini.de/ueber-dini/gremien/>>.
- DINI-Historie (2009). DINI. Deutsche Initiative für Netzwerkinformation [online]; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dini.de/ueber-dini/dini-historie/>>.
- DINI – Zertifikat Dokumenten- und Publikationsserver (2003). Arbeitsgruppe „Elektronisches Publizieren“ [online]; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://edoc.hu-berlin.de/series/dini-schriften/3-de/PDF/3-de.pdf>>.
- DINI-Zertifikat Dokumenten- und Publikationsservice. (2007). Arbeitsgruppe „Elektronisches Publizieren“ [online]. DINI Schriften 3-de [Version 2.0, September 2006]; [dostęp: 20.06.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dini.de/>.
- Medienzentren an Hochschulen (bd). AMH. Arbeitsgemeinschaft der Medienzentren an Hochschulen e.V. [online]. Positionspapier; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.mz.ze.tum.de/amh/downloads/medienzentren_an_hochschulen.pdf>.

SHERPA (2006). SHERPA/RoMEO: Publisher copyright policies & self-archiving [online]; [dostęp: 25.11.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.sherpa.ac.uk/projects/sherparomeo.html>>.

Szczepańska, Barbara (2007). Zasady publikowania obiektów cyfrowych w repozytoriach europejskich. *Przegląd Biblioteczny*, z. 2, s. 193-220.

ARKADIUSZ CENCORA

Wrocław University Library

e-mail: arkadiusz.cencora@bu.uni.wroc.pl

DINI – GERMAN INITIATIVE FOR NETWORKED INFORMATION

KEYWORDS: DINI. Scholarly institutions. Information. Exchange of information. Scholarly communication.

ABSTRACT: The author presents the organization of scholarly information network of German universities and research units, known as DINI. He discusses the structure of the network, roles and tasks of its participants and procedures of electronic document publishing, including their certification.

Tekst w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 26 listopada 2009 r.